

Fecr Yayınları: 176

ZEMAHŞERÎ'NİN TEFSİRDEKİ YERİ

ARPA, Enver

Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Cilt:

KALKAN MATBAACILIK

Büyük San. 1. Cad. 99/32 İskitler

Tel: 0312. 3419234-3421656 Ankara

1. Baskı:

Ekim 2012

ISBN: 978-605-5482-41-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

web: www.fcr.com.tr – e-mail: fcr@fcr.com.tr

ZEMAHŞERÎ'NİN TEFSİRDEKİ YERİ

Dr. Enver ARPA

Ankara 2012

Dr. Enver ARPA

1963 yılında Bingöl ili Merkez ilçeye bağlı Güveçli Köyü'nde doğdu. İlkokulu 1975 yılında köyünde, Lise tahsilini 1983 yılında Bingöl İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl girdiği Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1988 yılında mezun oldu.

M.E.B. tarafından kültürel anlaşmalar kapsamında açılan sınavlarda başarılı olarak yüksek lisans yapmak üzere Ürdün'e gönderildi. 1991-1994 yılları arasında Ürdün Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir alanında yüksek lisans yaptı. 1995 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladığı Doktora programını 2001 yılında tamamlayarak doktor oldu.

1983 yılında öğrenciliğinin yanı sıra Ankara Altındağ Müftülüğü'nde İmam Hatip olarak göreve başladı. 1997 yılında Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı'na Şube Müdürü olarak atandı ve 2008 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 2008 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajan-sında uzman olarak göreve başladı ve Sudan Program Koordinatör yardımcılığına atandı. 2009 yılında Sudan Program Koordinatörü oldu ve bu görevini 2011 yılına kadar sürdürdü. 2012 yılında TİKA Ortadoğu ve Afrika Dairesi Başkanlığına getirildi ve halen bu görevini sürdürmektedir.

Arapça ve İngilizce bilen yazarın telif ve tercüme kitaplarının yanı sıra çeşitli dergilerde yayımlanmış farklı konularda makaleleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	7
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Zemahşeri'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem

A- Hayatı	11
B- Yaşadığı Dönem	16
1- Siyasi Durum	17
2- Dini Yaşam.....	33
3- Toplumsal Yaşam	37
4- İlmi Hayat.....	40
C- İlmi Kişiliği ve Eserleri.....	42
1- İlmi Kişiliği	42
2- Eserleri.....	43
a. İslamî İlimlerle İlgili Eserleri.....	44
b. Dil ile İlgili Eserleri.....	45
c. Edebiyatla İlgili Eserleri	46
d. Biyografik Eserleri.....	48
e. Sadece İsimleri Zikredilen Eserleri	48

İKİNCİ BÖLÜM

Zemahşeri'nin Kur'an Yaklaşımı

A- Zemahşeri Öncesi Tefsir Yaklaşımları	51
B- Mutezile Mezhebi ve Tefsir Yaklaşımı	56
1- Mutezile Mezhebi Hakkında	
Genel Bir Değerlendirme	56
a. Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sebepler	56
b. Bilgi Kaynakları.....	60
c. Temel Prensipleri	61
1. Tevhit.....	61
2. Adalet.....	62
3. el-Va'd ve'l-Va'îd	63
4. el-Menziletu beyne'l Menziletayn	64
5. el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker ..	64
2- Mutezile Mezhebinin Tefsir yaklaşımı	65

C- Zemahşerî'nin Kur'an Yaklaşımı ve Tefsir Yöntemi.....	67
1- Genel Olarak Kur'an'a Yaklaşımı	67
a. İdeolojik Yaklaşım	67
b. Mutezile Prensiplerini Savunmak İçin Ayetleri Te'vil Etmesi.....	69
2- Tefsir Metodu.....	77
a. Keşşaf'ın Telifi	77
b. Keşşaf'ın Kaynakları.....	78
c. Tefsirinde Akli Temel Kriter Olarak Alması	80
d. Tefsirinde Rivayetlere Dayanması.....	83
e. Tefsirinde Dilbilgisi ve Gramer Kurallarını Kullanması.....	95
f. Tefsirinde Arap Şiirinden Yararlanması.....	99
g. Tefsirinde Kıraatlerden Yararlanması.....	101
h. Tefsirinde Fakihlerin Görüşlerinden Yararlanması.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Zemahşerî'nin Diğer Müfessirler Üzerindeki Etkisi

Giriş.....	107
A- <i>Keşşaf</i> 'a Yapılan Haşiyeler	108
B- <i>Keşşaf</i> 'ı Özetleyen Âlimler	112
C- <i>Keşşaf</i> Hakkında Yapılan Diğer Çalışmalar	113
D- Ehlisünnet Âlimleriyle Zemahşerî Arasındaki Mezhebi Polemik	115
E- Ehlisünnet Âlimlerinin <i>Keşşaf</i> Hakkındaki Görüşleri	118
F- Zemahşerî'nin Bazı Müfessirlere Etkisinden Örnekler.....	120
1- Kadı Beydavî'ye Etkisi.....	121
2- Neseî Üzerindeki Etkisi	128
3- Nisaburî Üzerindeki Etkisi	138
4- İbn Kemal Paşa Üzerindeki Etkisi	146
5- Ebu Suud'a Etkisi.....	156
SONUÇ.....	167
KAYNAKÇA	171

ÖN SÖZ

Arap kökenli olmadığı halde Zemahşerî'nin, Kur'an tefsiri alanında ulaştığı mevki ve Mutezilî bir âlim olmasına karşın Ehlisünnet âlimleri üzerinde oluşturduğu etki benim için hep ilgi çekici bir husus olmuştur. Zira Zemahşerî, Arap olmadığı, yani Arapçayı sonradan öğrendiği halde Arapça olarak kaleme aldığı tefsiri, ilim dünyasında geniş bir şöhrete ulaşmış, hatta semantik ve belağî tefsirlerin en önemlisi olarak kabul görmüştür. Yine bunun kadar ilgi çekici diğer bir husus ise, Zemahşerî'nin Mutezilî bir âlim olmasına karşın Ehlisünnet âlimleri üzerinde oluşturduğu etkidir. İ'tizalî düşünceye mensup olduğunu bilmelerine rağmen Sünnî âlimler, onun Kur'an'ın tefsiri konusundaki izahlarından müstağni kalamamışlardır. İsmail Cerrahoğlu'nun tabiriyle ondan etkilenmeyen, onun tefsirinden iktibaslarda bulunmayan bir müfessire rastlamak mümkün olmamıştır.

Ehlisünnet ve diğer kalamî fırkalara mensup âlimler arasındaki mücadelenin ne denli sert cereyan ettiği bilinmektedir. Bu mücadelede genellikle taraflar, karşı tarafı saf dışı bırakmak, tabir caizse yok etmek için uğraşmışlardır. Dolayısıyla karşı tarafta yer alan kişinin, takdir edilmesi gereken düşünceleri de bu tartışmalar içerisinde genellikle gözden uzak tutulmuştur. Zemahşerî'nin İ'tizalî görüşleri her ne kadar çeşitli şekillerde eleştirilere tabi tutulmuşsa da onun, Kur'an'ın anlaşılması hususunda gösterdiği nefis çabalar, tarih boyunca gerek yandaşları ve gerekse karşıtları tarafından hep takdirle karşılanmıştır. Biz bu araştırmamızda Zemahşerî'nin bu çabalarını incelemek, ondan örnekler sunmak ve özgün boyutlarını açığa çıkararak tefsir alanındaki yerini ve geriye bıraktığı etkiyi araştırmak istedik. Böyle bir çalışmanın zorluğunun bilincindeyiz. Zira Zemahşerî'nin tefsiri, belağat ve beyan sanatının mümtaz örnekleriyle doludur ve bunları çözmek, ondan alıntılarda bulunanların nasıl bir tasarrufta bulduklarını tespit etmek, büyük bir çaba ve dikkat gerektirmektedir. Ancak bu

alanda -özellikle dilimizde- mevcut olan bu boşluğun doldurulmasının gerekliliğine olan inancımız bize güç vermiştir.

Konuyu üç bölüm halinde incelemeyi gerekli gördük. Birinci Bölümde Zemahşerî'yi tanıtmaya, yaşadığı ortamı incelemeye ve düşüncelerinin oluşumuna etki eden faktörleri ortaya çıkarmaya gayret ettik. Bu hususun son derece önemli olduğuna inanıyoruz. Zira Zemahşerî, son derece ideolojik ve tepkisel bir yaklaşıma sahiptir. Onun ideolojik yapısının tespiti, düşüncelerinin anlaşılmasında oldukça faydalı olacaktır. İkinci bölümde onun Kur'an'a yaklaşım tarzını ve tefsirde bulunurken genellikle bağlı kaldığı ilkelere incelemeye çalıştık. Ancak buna geçmeden önce konuya giriş mahiyetinde Zemahşerî'den önceki Kur'an yaklaşımları ve onun hararetle savunduğu Mutezile Mezhebi'nin Kur'an yaklaşımı üzerinde durduk. Üçüncü bölümde ise Mutezile Mezhebine mensup olan Zemahşerî'nin Ehlisünnet âlimleri üzerindeki etkisini inceleme konusu yaptık. Bu çerçevede onunla diğer âlimler arasındaki mücadeleye, bu mücadeleye rağmen müfessirlerin onun tefsirinden nasıl müstağni kalamadıklarına işaret ettik ve bunun için seçtiğimiz şahsiyetlerdeki bu etkinin izlerini açığa çıkaran misaller verdik.

Araştırmamız sırasında mümkün olduğunca meramımızı en kısa şekilde ifade etmeye gayret ettik. Ancak incelemenin durumuna göre zaman zaman misalleri çoğaltarak konunun iyice anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Meseleleri verirken taraf olmaktan ziyade tarafların anlaşılmasını sağlamaya gayret ettik. Taraf tuttuğumuz konularda ise bunu kelamî mezhebimizin bir gereği olarak değil, doğruluğuna inandığımız için yaptık. Bununla birlikte incelememizin asıl hedefinden sapmamasına azami derecede gayret gösterdik. Başta değerli dostum Hüseyin NAZLIAYDIN olmak üzere katkısı olan tüm arkadaşlara teşekkürü borç bilirim. Cenab-ı Allah'ın bizi bu çabamızda muvaffak, amelimizi rızasına nail kılmasını diliyoruz.